

ПРАВОСУДДЯ ЯК МЕТА ТА МЕТА ПРАВОСУДДЯ (ДО ПИТАННЯ ПРО ФІЛОСОФІЮ ПРАВОСУДДЯ)*

В статті розглядаються питання філософії правосуддя. Автор розграничує поняття правосуддя як мету та мету правосуддя, ґрунтуючись на розграниченні понять правосуддя та судопроизводство. Дается критичний аналіз визначення правосуддя як мети в розумінні його відповідності вимогам справедливості та ефективного оновлення в правах.

Ключевые слова: правосуддя, філософія правосуддя, філософія права.

The article examines issues of the philosophy of justice as judicial process. Differentiating concepts of justice as purpose and purpose of justice based on differentiating concepts of justice and legal proceeding, the author points out that the first concept corresponds to the idea that justice as judicial process should adhere to the requirements of justice and provide effective renewal of rights whereas the second concept of justice aims at providing fair judicial process. The author differentiates the essence and the form of justice, examining it as just trial which must correspond to the requirements of justice and constitute justice.

Key words: justice, philosophy of justice, philosophy of law.

Збільшення в Україні кількості звернень до суду та судових справ¹ актуалізує вирішення науково-практичного питання про мету правосуддя. У статті це питання аналізується в контексті філософського осмислення правосуддя, під яким розуміється виявлення сутності правосуддя (зокрема, в аспекті мети), а також з'ясування того, яким *повинно* бути правосуддя (в контрасті з тим, яким воно *є*). Виявляючи ідею правосуддя, розкриваючи шляхи її здійснення, й розкривається філософія правосуддя.

Правосуддя є традиційним об'єктом дослідження юридичної науки, невіддільним від практичної юридичної діяльності. Філософсько-правове осмислення правосуддя, як окремого предмета, є невід'ємним прикладним аспектом філософії права. Сучасна юридична діяльність сформувала запит для юридичної науки, що полягає у формуванні філософії (теорії) правосуддя, чия практична мета – сприяння становленню ефективної судової влади, судової традиції (традиції правосуддя) в Україні. Філософсько-правове осмислення мети правосуддя – невід'ємний аспект та метод філософії (теорії) правосуддя.

Окреслюючи головні правознавчі погляди на мету правосуддя, розкриємо їх.

По-перше, мета правосуддя з'ясовується (визначається) через конкретизацію завдання (завдань) судочинства як специфічної форми державної діяльності. Особливість такого визначення – мета правосуддя визначається залежно від виду судочинства (цивільного, кримінального, адміністративного тощо). Метою правосуддя є здійснення, захист і поновлення порушеного права (в правах). Спеціаль-

© БГУН В'ячеслав Степанович – кандидат юридичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

* Тези цієї статті апробовано під час Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених» (м. Київ, 23–24 квітня 2009 року).

ний орган (зазвичай, суд як державний орган) уповноважується на здійснення правосуддя. Цей підхід до визначення мети правосуддя є конкретизуючим, оскільки фактично мета правосуддя конкретизується у різних формах судочинства. Зазначений підхід є поширеним і використовується у науках процесуального права, відображений у процесуальному законодавстві в частині мети, завдань, функцій судочинства загалом і відповідного виду судочинства зокрема. Менш досліджений аспект цього підходу – з'ясування універсальних рис мети правосуддя, єдиних для усіх видів судочинства, що гіпотетично уможливило б з'ясування мети правосуддя.

По-друге, метою правосуддя визначається справедливість. Таке визначення та думка поширені на практиці, коли будь-яке рішення суду чи інший результат судової діяльності оцінюється з позицій їх відповідності справедливості, її критеріям. Погляди в цьому зв'язку різняться за ступенем зв'язку правосуддя та справедливості: від невіддільного зв'язку («Правосуддя не може бути відділеним від справедливості»²) до уявлення про те, що правосуддя не може вважатися здійсненим, якщо воно не відповідає вимогам справедливості (окреслено в рішеннях та окремих думках Конституційного Суду України та його суддів).

Правознавча проблема, яка виникає в цьому зв'язку, полягає у визначенні критеріїв справедливості. Вирішити ці проблеми покликані різні теорії справедливості, формулювання критеріїв справедливості. Симбіозом цих теорій та поглядів є формулювання таких категорій, як справедливе рішення. Водночас, юридико-практичне застосування цієї категорії виявило його недоліки, що пов'язано, наприклад, із суб'єктивізмом у визначенні критеріїв справедливості. Іншими словами, визначення того чи іншого рішення «справедливим» залежить від суб'єктивних критеріїв, котрі можуть різнитися в постулюванні чи оцінці, й тому не можуть претендувати на універсальність. Можливим вирішенням цієї проблеми стало процесуальне формулювання справедливості, коли акцент у визначенні мети правосуддя переміщається з концепту «справедливого рішення» до концепту «справедливого судового процесу» як передумови досягнення мети правосуддя. У такому розумінні правосуддя – це справедливе судочинство, мета правосуддя – забезпечення справедливого судочинства, тобто забезпечення специфічної судової діяльності згідно з вимогами справедливості. Невирішеним, чи частково вирішеним, аспектом цієї проблеми є питання про з'ясування критеріїв такої справедливості чи вимог справедливості.

Постановка завдань статті та виклад основного матеріалу дослідження. Відтак невирішеними проблемами осмислення мети правосуддя, що зумовлюють постановку завдань статті, є з'ясування чи виведення універсальних рис (рисів), які є єдиними для усіх видів судочинства, як узагальнюючих характеристик мети правосуддя; а також з'ясування критеріїв справедливості чи вимог справедливості в правосудді як справедливому судочинстві.

Мета, зазвичай, визначається як результат, а в більш «глибокому смислі» – мислена модель, ідеальний образ майбутнього, очікуваного результату, уявлення про результат, якого прагнуть. Деякі визначення *мети* охоплюють і шляхи її досягнення. Мета, як мотив, спрямовує і регулює діяльність людини, зумовлюючи її послідовність, системність тощо. Характерною рисою мети є її цілепокладання, що на практиці визначається як доцільність.

Філософські проблеми мети досліджує телеологія (від грецького *telos* – ціль і ... логія) – філософське вчення про цілі процесів і явищ. Вважається, що цілі або

встановлюються Богом (Х. Вольф), або є внутрішніми причинами природи (Аристотель, Г.В. Лейбніц). Згідно з філософським розумінням мети, кожен процес має свою мету, яка або визначається його природою, або раціоналізується (як смисл).

Питання мети правосуддя в філософії правосуддя може розглядатися в контекстах *мети правосуддя* та *правосуддя як мети*. У першому розумінні правосуддя розглядається як *процес* (інструмент досягнення певної мети), в другому – як *ціль* (результат).

Загалом питання про те, що мається на увазі під процесом правосуддя досліджується процесуальним правом. Не применшуючи значення досліджень правосуддя в межах наук процесуального права, зважаючи на акцент викладу та його філософсько-правовий методологічний інструментарій, зосередимося на з'ясуванні сутності правосуддя і його мети.

Для цього звернімося до окремих положень Конституції України 1996 року щодо правосуддя та їх тлумачення і конкретизації, аналізу в рішеннях і правових позиціях Конституційного Суду України (КСУ), в яких відзначалися формальні та змістовні характеристики поняття *правосуддя*. Попередньо відзначимо істотність розмежування понять *правосуддя* і *судочинство* (зокрема, з позицій розмежування понять права і закон, з позицій визначення правосуддя як процесуальної форми здійснення *правосуддя*)³.

За тлумаченням КСУ «відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» (абз. 1 п. 3 Ухвали КСУ № 44-з від 14 жовтня 1997 року). За цим тлумаченням у найбільш абстрактному зрізі, мета правосуддя – діяльність із розгляду та вирішення справ.

Зазначене положення повторюється і *конкретизується новим смислом*, для прикладу, у цивільному та кримінальному судочинстві.

У цивільному судочинстві, згідно з положеннями статті 1 ЦПК України, йдеться не про будь-який розгляд і вирішення справ, а такий, що відбувається «з метою захисту прав, свобод чи інтересів» осіб чи держави («Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави»).

У кримінальному судочинстві, згідно з положеннями статті 2 КПК України зазначається, йдеться не лише про захист чи охорону прав, але й про розкриття злочину, викриття та притягнення до кримінальної відповідальності винних («Завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний»).

Крім того, виокремимо таку можливу мету чи завдання кримінального судочинства чи правосуддя, як встановлення істини в справі. Сучасним кримінально-процесуальним законом України така мета не виокремлюється як особлива, водночас передбачається й «читається» в різних його положеннях (обов'язком захисника є «не перешкоджати встановленню істини в справі») (ч. 6 ст. 48 КПК), обви-

нувачений має право «заявляти клопотання з усіх інших питань, які мають значення для встановлення істини в справі» (ст. 142 КПК), допускається застосування запобіжних заходів в разі підстави «перешкодити встановленню істини у кримінальній справі» (ст. 148 КПК).

Відзначимо, що такі відмінні термінопоняття як *мета* і *завдання*, відзначаються однаковим смислом – цілепокладання. В даному розумінні метою правосуддя є досягнення судом певних завдань, окреслених у певних видах судочинства.

Виникає питання: чи вважатиметься судом орган держави, що не здійснює правосуддя або чії рішення не відповідають вимогам правосуддя? Аби відповісти на це питання, з'ясуємо формальні та змістовні ознаки суду та правосуддя.

Поставлене питання має практичний (не спекулятивний) контекст. Для демонстрації проаналізуємо рішення Європейського суду з прав людини в справі «Сокурєнко і Стригун проти України» (2006). У рішенні суд, з-поміж іншого, встановив, що «перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд [України] не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції відносно оскаржуваного провадження» (п. 28 рішення; зазначимо й факт окремих думок).

Далі звернімося до теоретичного та філософського аналізу поняття *суд* через призму його формальних і змістовних характеристик. Для цілей даного дослідження обмежимося аналізом позитивного державного права, тобто законодавства, встановленого державою.

Вважається, що суд – це «орган держави для здійснення правосуддя...»⁴. Чинним законодавством України визначено, що суд є органом держави (для прикладу: «суд – відповідний орган судової системи держави (ст. 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» (1994)). Оминувши в даному викладі інакше змістовну дискусію щодо видів судів (зокрема, державних і недержавних, зокрема третейських), а також того, що інколи поняття суду включає поняття *суддя*, відзначимо: маємо на увазі *державні суди*.

Надалі зосередимося на змістовних характеристиках поняття *суд*. До таких можна віднести основні засади (принципи) діяльності судів (судочинства), зокрема визначені частиною 3 статті 129 Конституції України: 1) законність; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) забезпечення доведеності вини та інші. Порухення зазначених засад може мати наслідком скасування судового рішення як результату судової діяльності. Це підтверджує тезу про те, що судом є не будь-яка діяльність спеціального органу держави, а лише така, що відповідає певним засадам, вимогам.

Істотним також є й розмежування понять *судочинство*, як процесуальної форми діяльності, та *правосуддя*. Звернімося до правових позицій Конституційного Суду України (КСУ), в яких відзначалися формальні та змістовні характеристики поняття *правосуддя*.

Як уже відзначалося, за тлумаченням КСУ «відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності... в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ». Ключовою щодо змісту правосуддя можна вважати наступну правову позицію Суду: «Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» (абз. 6 п. 9 Рішення КСУ (2003) у справі про розгляд судом окремих

постанов слідчого і прокурора). Цю правову позицію, акцентуючи на «дотриманні справедливості», КСУ повторив у ще одній справі (про призначення судом більш м'якого покарання (2004)).

Таким чином, з позицій філософії права (тут, у розумінні осмислення права, яким воно повинно бути), судом в Україні може вважатися такий орган, який здійснює самостійну галузь державної діяльності в формі судочинства у відповідності до вимог справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Якщо перефразувати висновок із акцентом на змістовній (понад формальну) ознаці поняття суду: лише за умови здійснення правосуддя спеціалізований державний орган може вважатися судом.

Підсумовуючи наведене, можна зробити наступні висновки. Зазначені правові положення дають підстави стверджувати про наявність *формальних* і *змістовних* сутнісних ознак правосуддя. Формальною ознакою правосуддя є його здійснення в формі судочинства судами як державними органами, а змістовною – відповідність вимогам справедливості і забезпечення ефективного поновлення в правах. Формальна ознака правосуддя конкретизується у *функціональному розумінні правосуддя*, яке ототожнює його з судочинством, судовим розглядом справ, тоді як друге, *змістове розуміння* акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності, наприклад, справедливості як меті правосуддя. Досягнення мети й може слугувати основою телеологічного розуміння правосуддя.

Перспективи подальших досліджень правосуддя як мети і мети правосуддя полягають у дослідженні здійснення ідеї правосуддя (наприклад, правосуддя в історичному розвитку); форм здійснення того явища, яке позначається термінопоняттям правосуддя; з'ясуванні змістовної ролі суб'єктів, задіяних у здійсненні правосуддя в контексті досягнення мети правосуддя та колізій, які виникають у цьому зв'язку.

1. За словами голови Верховного Суду України, в 2008 році «по першій інстанції суди загальної юрисдикції розглянули 8,9 мільйона справ. Це на 3,5 мільйонів більше, ніж у 2004 році» // Виступ Голови Верховного Суду України В.В. Онопенка на парламентських слуханнях на тему «Про стан правосуддя в Україні» (18.03.2009), цитовано за стенограмою слухань (джерело: офіційний сайт ВР України – www.rada.gov.ua). 2. *Кони А.Ф.* О праве необходимой обороны. – М., 1996. – С. 3. 3. *Бігун В.С.* Філософія правосуддя як прикладна філософія права // Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: Кол. монографія / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода, Б.В. Малишев, С.П. Погребняк, С.П. Рабінович, В.С. Смородинський, О.В. Стівба / (Відп. ред. В.С. Бігун). – К., 2009. – С. 18–45; *Його ж.* Філософсько-правове осмислення правосуддя (що до розмежування понять «судочинство» і «правосуддя») // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Випуск 48. – С. 21–27. Див. також: *Фурсов Д. А., Харламова И. В.* Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам. Т. 1: Теория и практика организации правосудия. – М., 2009. – С. 116–131. 4. *Малыренко В.Т.* Суд // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 2003. – Т. 5. – С. 386.